

KESZEG VILMOS

BESZÉLÉSI STRATÉGIÁK ÉS BESZÉDFUNKCIÓK

Bevezetés

Az 1970-es években ismerkedtem meg a beszélés néprajzáról szóló irodalommal. A hermeneutika, a kommunikációelmélet, a strukturalizmus, a szemiotika egyszerre tűnt fel környezetemben, a kolozsvári tudományegyetemen. Dell Hymes-t ismerni nem volt kötelező; számomra azonban új, meggondolkodtató olvasmány volt. Ezt az élményt vittem magammal terepútjaimra. A következő években, amikor kezdett lehetőség nyílni szakmai beszélgetésekre, kényelmesebb és hálásabb volt Mircea Eliade vagy Claude Lévi-Strauss egy-egy gondolati ösvényére lépni. Az évtizedek során sok kutatást s ezt követően elemzést végeztem, sok előadást tartottam. S bár nem tettem szóvá, mindig hiányérzetem volt. Mindig csodálkoztam azon, hogy az olvasók, a hallgatók nem érzik ugyanazt a hiányt. Azért, mert valami mindig kimondatlan maradt. Az, hogy ha valaki megszólal, miért szólal meg, és miért nem hallgat. Ha valaki megszólal, mikor hallgat el. Ha valaki megszólal, mit és hogyan mond el. Mit jelent az, amit elmond? S ha valaki megszólal, ki mit válaszol az elhangzottakra. És mi egyebet gondol, azon kívül, amit elmond. Azt hiszem, sokévi gyűjtés során megtanultam értelmezni a beszélő embert. Akár terepen voltam, akár az utcán, a buszon, a borbélyműhelyben: a körülöttem folyó kommunikáció lekötötte a figyelmemet.

Amikor rájöttem, hogy ezek a kérdések miért is érdekelnek, akkor értettem meg, hogy valójában a folklorisztika megtorpant a kutatásban. Amikor Révai Miklós 1782-ben közzétette az első magyar nyelvű gyűjtésfelhívást, s amikor Gaal György, Mailáth János, majd Ipolyi Arnold, Kriza János és kortársaik elkezdtek a népköltési alkotások lejegyzését, bizonyára nem gondoltak arra, hogy a következő évszázad során követőik nem lépnek túl a kezdetek gyűjtésszemléletén. A folklorisztika, és tágabban az etnológia megszületése szoros összefüggésben állt a társadalom felfedezésével. Az anyakönyvezés, a népszámlálások vezettek el a statisztika és az egyéb társadalomtudományok megszületéséhez, s ezzel párhuzamosan a társadalom tagoltságának felismeréséhez. S ezzel egyszerre született meg a más rétegek, csoportok sajátos kultúrája iránti érdeklődés, a népköltészet felkutatása és kanonizálása. Rájöttem arra, hogy a 20. század elején még eleven és gazdag népköltészet korában, majd a kollek-

tivizálást követően, a népköltészet visszaszorulása és szervezett körülmények közötti gyakorlása idején, a hagyományos témák mellett és helyett eluralkodó élmény- és élettörténetek, a kommunikáció technikáinak és médiumainak változatossá válása korában a kutatás szemlélete nem változott meg: folyamatosan csupán a tartalmi, a tipológiai és a műfaji kérdések kötik le a kutatók figyelmét. S amikor – korábbi előzmények után – az 1970-es évektől a népköltészet a színpadra került, majd 1990 után az óvodákban és az iskolákban vették használatba, többnyire csupán a szüzsé, a nyelvi és az akusztikus regiszter követésére, revitalizálására figyeltek.

Amikor az 1920-as évektől a nyelvészetben bekövetkezett paradigmaváltás a nyelv mellett a beszéd vizsgálatára is kiterjesztette a figyelmét, a folklorisztika a kihívásra nem válaszolt, pedig könnyen megtehetette volna. És akkor sem sikerült kilépnie a maga medréből, amikor a nyelvészetből kivált és önállósult a kommunikáció tudománya. Csupán a szövegmondással kapcsolatban már rendelkezésre álló feljegyzéseket kellett volna összegezni, valamint a folyó kutatások érdeklődési horizontját enyhén kitérítetni.

Az évtizedek során kutatásaimat elsődlegesen beszélgetések alapján végeztem. A gyűjtéshelyzet olyan beszédhelyzet, amelyben interperszonális és interkulturális kommunikáció zajlik le. A gyűjtő általában a tudomány felől érkezik, ő kezdeményezi a beszélgetést, s a tudomány logikája és aktuális érdeklődése szerinti kérdéseket tesz fel. A kérdések egy számára részben ismert, részben ismeretlen kultúrára vonatkoznak: annak tartalmára, a közösség és az egyén életében, kulturális gyakorlatában betöltött szerepére, az egyénnek a kultúra vizsgált elemével kapcsolatos attitűdjére, a kultúrába, a kultúra egy vizsgált elemének alkalmazásába való bevonódására vonatkoznak. A megkérdezett személy a kutató kilétére, érdeklődésének motivációira, a beszélgetés hozadékának felhasználására kérdez rá. Azaz, gyűjtéshelyzetben mindkét személynek kérdéseket kell feltennie és mindkét személynek válaszolnia kell a feltett kérdésekre. Mint minden beszédhelyzetre, a gyűjtéshelyzetre is érvényesek a következő szabályok. 1. A kommunikáció a *bizonytalanságcsökkentés* elvét követi. A kommunikációs esemény kezdetén a kommunikáló felek egymásról, egymásnak a témával kapcsolatos véleményéről nem rendelkeznek biztos elképzeléssel. A beszélgetés során ez a bizonytalanság fokozatosan csökken, a kommunikációs esemény végére mindkettejük számára világossá válik a másik fél álláspontja, s ennek függvényében a témával kapcsolatban közös álláspontra helyezkednek, vagy elfogadják a véleménykülönbséget.¹ 2. A *szoros kapcsolatok dialektikája* (a gyűjtéshelyzet idejére való egybezártság) egy egyidejűleg érvényesülő „húzó és taszító” erőn, alapvetően tehát az ellentétén alapszik. A beszélgetés meneté-

---

¹ Charles Berger elméletét (BERGER, 1987, 1988) összefoglalja: GRIFFIN, 2001, 138–149.

ben felmerülő tartalmak a kommunikációs feleket folyamatosan álláspontjuk kifejtésére, újragondolására, módosítására és megvédésére ösztönzik. Minden egyén, akivel a gyűjtő beszélget, a vizsgált kultúrába másként-másként van bevonódva, nem csupán hordozza és átadja, hanem változtatja és el is hagyja a hagyományt, és nem csupán ismeri/nem ismeri, hanem személyesen viszonyul is hozzá. Ugyanakkor, a kommunikációs felek tudás- és véleménykülönbségének érzékelése mindkét személy részéről beszélési stratégiákat léptet érvénybe. Ilyenek a rácsodálkozás, a lelkesedés, a rákérdezés, a kifejtés, a példázás igénylése, az ellentmondás, az állítás megkérdőjelezése, az érvelés (és annak igénylése), az elhallgatás, a kifejtetlen sejtetés, az eltorzítás.² 3. A beszélgetés során a résztvevők elfogadják és alkalmazzák a *felelősség elvét*: figyelemmel kísérik az előttük szólót, és reakciójukkal hatékonyan befolyásolják a beszélgetés menetét. E folyamat alapja az a közös platform, amely alapján értelmezést alakítanak ki a témáról (CLARK – CARLSON, 1982). Az *együtműködés alapelve* behatárolja a társalgáshoz való hozzájárulásukat; alá kell vetniük magukat a beszélgetés céljának vagy irányának. Hozzájárulásuk a mennyiség, minőség, relevancia és modor szempontjából elemezhető (GRICE, 1975).

A gyűjtéshelyzet ezeken az általános vonásokon túl minden esetben sajátosan alakul, azaz a gyűjtésemény mindig egyedi.

A témaorientált kutatás céljai és tanulságai

Hiedelmet az 1970-es évek közepén, gimnazista koromban kezdtem gyűjteni. Fegyelmezett diákként az iskolában materialista, vallásos család szülötteként a templomban vallásos nézeteket tanultam és tartottam tiszteletben. Hogy a tudomány és a vallásos meggyőződés mellett az emberek másban is hisznek, azt a mezőségi környezetemben is megtapasztaltam, valamint abban a háromszéki gyűjtőtáborban, amelyben 8. osztályos gimnazistaként két hetet töltöttem. Az első években kuriózumokat gyűjtöttem. Gyermekfejjel szereztem tudományt a vihart hozó garabonciásokról, a boszkonyálást végző öregasszonyokról, arról, hogy az újszülöttet meglátogató asszonyok hogyan hagynak neki álmot, mit tesz a hathétben vizet meríteni kényszerülő anya, hogy a kút ne fergesedjék meg. Egy hajdani mentalitás fennmaradt töredékeit. Mikor elegendő elemet gyűjtöttem össze, sikerült megteremtennem az egységet. Egyetemi tanulmányaim végén sikerült eljutnom ide. Időközben találkoztam Lévi Strauss struk-

² Leslie Baxter és Barbara Montgomery elméletét (BAXTER–MONTGOMERY, 1992, 1996) összefoglalja GRIFFIN, 2001, 168–180.

túra-szemléletével, valamint eljutott hozzám Pócs Éva *Zagyvarékas néphite* című munkája (Cs. Pócs, 1964). Ilyen olvasmányok hatására egyetemi záródolgozatomban egy számomra közléről, házról házra, emberről emberre ismert világról mondtam ki, hogy a hiedelem rendszer, a világnak más logika és nyelv segítségével történő érzékelése, értelmezése és megjelenítése. Az egyetem után magamra maradtam, vidéki lakásomban a magyar nép hiedelemvilágával (DÖMÖTÖR, 1981), Fejős Zoltán karancskeszi gyűjtésével (FEJŐS, 1985). Kilenc évig irodalmat tanítottam, részben azzal a tudással, amit az egyetemen egy éven keresztül tanultam a népköltészetéről, hogy hagyományos, közösségi, anonim jellegű és hogy művészet. Rendszeresen jártam gyűjteni, a feltűnést kerülve. Minthogy a szekuritáté a nevelői munkám miatt hamar felfigyelt rám, észrevétlenül kellett terepre mennem. Olyan helyre, ahova egyébként is jártam, és ahol szem előtt voltam, azaz falumba és környékére, valamint olyan távoli tanyákra, ahol nyomom veszett. Ezekben az években kevés emberrel beszéltem, de sokszor és sokat. Hol közös beszélgetéseket folytattam egy-egy családdal, szomszédokkal, hol órákon keresztül egy-egy személlyel. Ugyanazt az eseményt egy-egy személy újabb és újabb összefüggésben mondta el, vagy ugyanarra az eseményre többen is visszatértek. Személyesen vagy a beszámolókból megismertem a szülőket, a nagyszülőket, az unokákat, a szomszédokat, azokat, akik a történetek szereplői, forrásai vagy ismerői voltak. Tudtam, kivel, mikor, mi történt: kár, rontás, betegség érte, találkozott ördöggel, tisztátalanul, látott lüdercet, sárkánykígyót, ördöge volt, gyógyítani tudott.

Ezekben az években kellett a magam számára megfogalmaznom, mit is kívánok megérteni a gyűjtések során. Úgy döntöttem, hogy a hiedelmek használatát, a hiedelmtudat kiépülését, funkcióit, a hiedelmek változását.

A hiedelemről való beszélés helyzetei, motivációi és funkciói

A hiedelemgyűjtés tehát egyike azoknak az állandósult beszédhelyzeteknek, amelyek nélkül is mindegyre napirendre kerültek. Amikor valaki betegeskedni kezdett, elkezdődött az okok és az előjelek, valamint a gyógyulás lehetőségeinek keresgélése. Amikor az anyós és meny, két szomszéd közötti viszony megromlott, amikor valakit valamilyen kár ért, elkezdődött a vádaskodás, a gyanúsítgatás. A krízishelyzet megoldásának első feltétele a helyzet narratív megjelenítése: az okok, a körülmények, az epizódok összegyűjtése, a hiányos hézagok feltöltése, a narratív reprezentáció megszerkesztése, majd forgalomba hozása, az értelmezések konfrontációja. A hiedelemről való beszélés a bűvőpa-

takhoz hasonlít: hol rejtőzik, hol láthatóvá válik, hol ágakra szakad és az ágak más-más mederben haladnak előre, majd elmocsarasodnak vagy beletorkollnak nagyobb patakokba.³

Ekkor értettem meg, hogy ami számomra gyűjtés, az adatközlőim számára természetes beszédhelyzet. Amit elmondtak, azt nem csupán azért mondták el, mert rákérdeztem, hanem mert el szokták mondani. A meghallgatás és az érdeklődés, az elhallgatás és az elmondás a mindennapi élet (s ezen belül a szakadatlan diskurzus) része, s ugyanúgy a társadalomba való beágyazódás eszköze, mint a munkahelyi kapcsolattartás.⁴ Vegyük sorra a hiedelemről való beszélés funkcióit: családtörténeti epizód, egy személy (szomszéd, ismerős, katonatárs) élettörténeti epizódja, autobiografikus epizód, egy tárgyhoz, egy helyhez kapcsolódó történet, álom-, betegség-, szenvedés, utazástörténet, transzcendens élmény, az elmúlt világban vagy egy másik világban (szomszéd falu, város) megessett esemény, tehát narratív hagyomány. Mind olyan funkciók ezek, amelyek a történeteket napirenden tartják, valahányszor aktuálissá válnak. Ha a virrasztóban a halottakról esik szó, ha valaki váratlanul megbetegszik, ha a szomszédok beszélgetésbe kezdenek. Gyűjtés közben mindig azt is firtattam, hogy a velem szemben ülő személy a nekem elmondott történetet hol, mikor, kitől hallotta, s kivel, mikor, miért, milyen körülmények között beszélte meg.

S hogy mi motiválja a beszélést? Az esemény elmondását motiválhatja a történetek nyomasztó volta, az elszenvedett fájdalom, a félelem, a szenvedővel való együttérzés, a káröröm, a történetek fölötti csodálkozás, hitetlenkedés, a meggyanúsítás-megvádolás, a történetek valódiságának tanúsítása, alátámasztása, megkérdőjelezése vagy kigúnyolása. Ennek következtében a hiedelemtörténet lehet illusztratív, argumentatív, explikatív, parodisztikus jellegű, elhangozhat suttogó hangon, torkollhat sírásba, véget érhet tanácstalanul, ösztönözhet nevetésre. A hiedelemről való beszélés igazodhat olyan stratégiákhoz, mint a fikcionalizálás, a domesztikálás, a távolítás és a közelítés. A fikcionalizálás

³ A valóság érzékelése, az érzékelt valóság narratív formába öntése, értelmezése, valamint a narratív reprezentáció forgalmazása három történettípussal nevezhető meg: az *átélt történet*, az *elmesélt történet* és az *el nem mondott történet* típusával. W. Barnett Pearce és Vernon E. Cronen tipológiáját ismerteti GRIFFIN, 2001, 65–71. Az átélt történet a valóság-
nak egy esemény folyamatában való megtapasztalása, értelmezése, az összefüggések felfedezése, az egyén eseményben és összefüggésekben elfoglalt helyének tudatosodása. Az elmesélt történet az átélt történethez aktuális kommunikációs szándékot rendel: méltatlan-
kodást, panaszt, vádat, csodálkozást, aktualitást. A történet elmesélése illokúciós aktus, a szöveg pedig performatívum, tekintve, hogy gyakran megváltoztatja az emberek, az emberek és a tárgyak, az ember és a környezet közötti viszonyokat. A kutatás számára az el nem
mondott történet vizsgálata a legnagyobb kihívás. Az elhallgatott tartalmak, az elhallgatás okának és egyéb körülményeinek feltárása külön figyelmet igényel.

⁴ A társadalmi beágyazódás kifejtése típusai: GRANOVETTER, 1994.

esetében az eseményből elmaradnak a térben, időben, társadalomban való elhelyezés szituatív elemei. A domesztikálás esetén a történet azonosítható térbe, időbe, emberi kapcsolatrendszerbe ágyazódik. A távolítás esetén a beszélő az eseményt a múltba, a szomszéd faluba, ismeretlen, névtelen emberek életébe, a közelítés ezzel szemben a faluba, az utcába, a közelmúltba, élő, tekintélyt sugárzó személy (szülő, házastárs) életébe telepíti. A fikcionalizálás, a domesztikálás, a közelítés és a távolítás eszköze egy proxemikai kód, amely térre (életvilágra), időre és szociumra vonatkozó elemeket vesz igénybe.⁵

2000-ben váratlanul kínálkozott fel számomra annak lehetősége, hogy megértssem, hogyan aktivizálódik a hiedelemtörténetek repertoárja. Egy adatközlőm telefonon értesített, hogy egy frissen lezajlott lopáset miatt cseberbe nézet. Néhány óras kiszállásom idején tudtam meg, hogy a lopást követően a faluban járva elmondatta magának, ki miért, hogyan, milyen eredménnyel nézetett cseberbe a közelmúltban. Egyrészt a szertartás minél részletesebb forgatókönyvét akarta összeállítani a maga számára, másrészt pedig ezzel a falut hangolta rá a közelgő eseményre. A lopásetek és a cseberbenézések történetének forgalomba hozásával a falut meggyőzte arról, hogy a családját ért kár valójában közügy: a faluban valaki megsértette az együttélés normáját. A terep egy másik tanulságos meglepetéssel is szolgált. A rítus lejáta után a házban élő felnőttek leültek a cseberbe néző hét kislánnyal, s egybehangolták a cseberben látottakat, kialakították a látomásnak azt a narratív reprezentációját, amelyet a faluban forgalmazni lehet.⁶ Az értékrendjében megsértett falu ugyanis türelmetlenül várta a hírt. Amikor kiderült, hogy egy, a faluban átmenetileg tartózkodó, deklaszálódott egyén követte el a lopást, a falu megnyugodott. A történet órák alatt bejárta a falut.

Gyűjtéshelyzetben a hiedelemről való beszélésben alkalmazott együttműködési stratégia összefüggésben állhat a beszélőnek a hiedelembe vagy az eseménybe való személyes bevonódásával⁷: maga élte meg, közeli hozzátartozójával vagy ellenségével esett meg, mikor és kitől hallotta, fel szokta-e idézni. És összefüggésben áll a gyűjtéshelyzettel. Azzal, hogy milyen viszonyban van a gyűjtővel, milyen elképzelései vannak a gyűjtés finalitásáról, mennyire tud ráhangolódni a gyűjtő szándékára és habitusára: a gyűjtő segítséget kér a kuta-

---

⁵ A folklorisztikában epikus törvények néven számon tartott eljárásokat összefoglalja VOIGT, 1978.

⁶ Ez a tapasztalat ösztönzött arra, hogy a rítus értelmezését a beszélési stratégiák alapján újraértelmezsem: KESZEG, 2002.

⁷ A személyes bevonódás szociológiai kategória. Azt jelzi, hogy a létező probléma milyen jelentőséggel bír az egyén számára, s hogy ennek függvényében milyen mértékben észleli problémaként. Muzaffer Sherif az attitűd három zónáját különbözteti meg: az elfogadás, az elutasítás és az elnemkötelezettség sávját. Idézi: GRIFFIN, 2001, 185–195.

táshoz és egy vélt repertoár végigpergetését sürgeti, egyszerűen kíváncsi arra, hogy mik történtek a meglátogatott világban, hogyan éltek az adatközlő szülei, kíváncsi-e arra, hogy mihez mit asszociál, hogyan interpretálja a hiedelemeseményt, milyen irányba gördíti tovább az eseményt. Milyen kudarcok és elégtételek érték, hogy büszke-e vagy nem a gyermekére és az unokájára, hogy miért nem ért egyet a fiatalok másfajta orientációjával, a világ menetével. Hogy mit hallgat a rádióban, mit néz a tévében. Hogy mit mondott az orvos az egészségi állapotáról az utolsó konzultáción. És ugyanilyen fontos figyelembe venni azt, hogy a gyűjtőn és az adatközlőn kívül még ki van jelen, ki van a közelben, ki léphet be a helyiségbe.

Ha a gyűjtő célirányos beszélgetést vezet, az adatközlő is igazodik a ritmushoz: segít a motívumok, epizódok végigpásztázásában, rövidít, tipizál, a hiedelmet belehelyezi a maga életébe, a lokális világ, személyek közötti kapcsolatok kontextusába. Ha pedig érzi (pedig ugyancsak nehéz elhinni, hogy ezért valaki miért utazik el Kolozsvárról), hogy a kutató valóban kíváncsi rá, akkor átengedi magát a beszélgetés örömeinek: hangot ad a kételyeinek, a felháborodásának, meglepedettségének, örömeinek, s átveszi a beszélgetés irányítását: témát kezdeményez és kíváncsiskodik a kutató kiléte, munkája és szándékai felől.

A gyűjtés, amennyiben a két félnek kellő türelme van hozzá, folyamatosan távolodik és vissza-visszatér a témához. A beszélgetés során a beszélőkre és a szövegre mindvégig két szinkretikus erő hat: egy centripetális és egy centrifugális. A beszélgetés végig a téma felé gravitál. A téma tulajdonképpen vonzatóból épül fel, s mindaddig kohéziós erőként hat, amíg maga köré gyűjt minden lehetséges vonzatót, a beszélők minden lehetséges mondanivalóját. Amikor asszociációs horizontja teljessé válik, kimerül, vonzása megszűnik, s a beszélgetés irányt vált (KESZEG, 1993). Türelmetlenségem miatt többször vallottam kudarcot, amikor kikapcsoltam a diktafonomat. Ezek az esetek tanítottak meg arra, hogy a velem szemben ülő személy a maga logikája szerint válaszolja meg a kérdésemet, gyakran terjedelmes kitérőkkel, személyes asszociációkkal. A téma vonzatai, az asszociációk képezik azt a beleértési tartományt, amely a velünk szemben ülő személy számára evidencia, a hiedelmet legitimálja vagy delegitimálja. Amennyiben a gyűjtés ezt nem tárja fel, a hiedelemszöveg mint gyűjtőtrófea megmarad szövegfikciónak.⁸

⁸ A beleértési tartomány Mihail M. Bahtyin szerint „a beszédhelyzet behatol magába a megnyilatkozásba, és jelentésállományának nélkülözhetetlen alkotórészévé válik” (BAHTYIN, 1985, 20.). A szövegbe beleértett jelentések közösségi jellegűek: „ez az alapjaiban mélyen szociális beleértés a legteljesebb mértékben objektív: elvégre nem egyéb, mint a világnak a beszélők tudatában tükröződő *anyag* egysége [...], valamint a *reális életfeltételeknek a megítélés közösségét létrehívó egysége*: a beszélő felek egy családhoz, egy szakmához, egy

1991-ben először érkeztem Magyarpalatkára. Többek között egy asszonyhoz is bekopogtam. Zavartalanul, hosszasan beszélgettünk a konyhában. 1935-ben született. 1955 táján került eladósorba. Szülei nem fogadták el az udvarlóját, vagy mert szegény, vagy mert román volt. Mikor látta, hogy fiatal évei elszaladnak, szerelemgyermeket vállalt. 33 évesen, februárban szülte meg a gyermeket. Szülei nehezteltek rá, a falu megszólta és elhatárolódott tőle. Gondolkodóba esett, hogy magányos nőként miből él meg, miből neveli fel gyermekét. A gondok megbetegítették, zárkózott lett, pesszimista, elveszítette életkedvét. A családja arra biztatta, hogy paphoz forduljon.

A pap kilencteti böjtöt írt elő, hetente két napra. A hatodik hétre beteg lett az édesapja. A kilencedik hét kiteléskor kedden az édesapja újra összeesett. Pénteken – karácsony péntekén – az édesanyja esett ágynak. Hat hétig volt beteg. A mise és a böjt megtette hatását: megmutatkozott, hogy elrontott életéért a szülei hibásak. Sokat imádkozott szülei felépüléséért. Beszélgetésünkkor ő 55 éves volt, én 20 évvel fiatalabb. Talán régóta várta az alkalmat, hogy enyhítsen a lelkén, amit sem családtaggal, sem szomszédasszonnyal nem tehetett meg. Én alkalmasnak bizonyultam: figyelmesen hallgattam, idegen voltam, azaz jöttem és mentem. Amikor erről meggyőződött, ő nyitotta meg a témát. A román paphoz járásról beszélgettünk. „Hát ezeket nem szokták elmondani, ezek olyan családi titkok. Valakinek az urávol vagy a gyermekivel... Üdő elteltivel szokták mondani. Én beszélek magamról, valamikor én is vótam. Fiatal koromban” – kezdte a történetét. Én figyelmességként csokoládét tettem az asztalára, mikor elmenni készültem. Ő ragaszkodott ahhoz, hogy 10 tojást elfogadjak a gazdaságából.

A mezőkeszűi Mányi néni 90. életévében járt, amikor meglátogattam. A falu lelkésze kísért el. Mányi néni évek óta ágyban feküdt, a menyé gondozta. A lelkésznek távoznia kellett, a háziasszony kikísérte. A helyzetet kihasználva Mányi néni beszélni kezdett. Elsősülött lányát szoptatta az udvaron. Valaki rontást dobott rá a levegőben, s a rontás a csecsemőre esett. 36 évet élt, súlyos betegségben. Sem orvosok, sem papok nem tudtak segíteni rajta. Mikor a menyé visszajött, Mányi néni magába zárkózott. Talán életében utoljára panaszolta el élete nagy keserűségét.

---

osztályhoz, valamilyen egyéb társadalmi csoporthoz, s végül, egy korszakhoz tartozása” (BAHTYIN, 1985, 21.). „Megvan a maga »beleértési tartománya« a családnak, a nemnek, a nemzetnek, az osztálynak, a napnak, az évnek, a korszaknak”, s minél konkrétabb a közös környezet, a konvencionális jelentés annál egyértelműbb. Minél összeszokottabb egy beszélőközösség, a beszélgetés annál ökonomikusabb és egyértelműbb (BAHTYIN, 1985, 16–23., különösen 19–22.). Ezzel szemben a kutató által feltételezett tartalmak olyan implikált jelentések (társalgási implikaturák), amelyek vagy helytelenek, vagy amelyekkel a lokális társadalom tagjai nem számolnak (GRICE, 1997, 227.).

Hiedelem és nem-hiedelem: a hiedelem kontextusai

A társadalmi elitnek a népi hagyományból való kivonulása, a felvilágosodás forradalmának az oktatás általi térhódítása, a technikai forradalom (közlekedés, táv- és tömegkommunikáció, ipari technológia) eredményeinek az élet térbe való beépülése, a (tömeg)média megjelenése, terjedése, használatának mindennapivá válása, az adminisztráció, a törvénykezés, a vallásos élet, a gazdálkodásirányítás intézményeinek professzionalizálódása egyre kevesebb teret hagyott meg a hiedelmek érvényesülése számára. A hiedelmek gyűjthetősége, a hiedelemkutatások olykor meglepően gazdag eredménye egyik oldalon az emberi gondolkodás többszólamúságát bizonyítja: azt, hogy a tudomány, a vallás és a hiedelem nem felszámolja, hanem kiegészíti egymást.⁹ Mindegyik rendszernek más a funkciója. A párhuzamos különidejűség terminus valóban találó,¹⁰ de nem kartográfiai értelemben, hanem egyre inkább az egyéni világértelmezés összetettségét, tolerancia képességét, a személyes értelmezéshez való jog igénylését, gyakorlását nevezi meg. Korábbi mondatomat folytatva: a másik oldalon az új hiedelmek termelődésének vagyunk tanúi. A tudomány és a technika maga is termeli a maga hiedelmeit: a feltételezéseket, a prognózisokat, a be nem váltott ígéreteket (reményeket).

Most azonban nem kívánom ezt a gondolatot folytatni.

Rendre ismertem fel azt, hogy hiedelmet nem lehet sem egyéb hiedelem, sem nem-hiedelem nélkül gyűjteni. Hiszen egy család, egy egyén, egy település történetébe különféle események tartoznak. S ezekből a kontextusokból a hiedelmet nem szabad kiemelni, a hiedelmet a nem-hiedelemtől nem szabad elválasztani, mert akkor már nem hiteles, nem érthető.

Legkorábban a szüleim generációjába tartozó Kocsis Jánossal (sz. 1932) ismerkedtem meg. Tanyán nőtt fel, ezért analfabéta maradt. Gyermekek- és ifjúkoromban szomszédunk volt. Téli estéken többször házhoz jött mesét mondani, ő kereste a hallgatóságot. Érdeklődésemet örömmel fogadta. Az utolsó voltam a környezetében, aki nem csupán hajlandó voltam meghallgatni minden szavát, hanem én ösztönöztem emlékei és élményei újraélesztésére. Többnyire ő keresett engem, tudta, hogy érkezésekor papírt és ceruzát veszek kezügybe, s a magnóba új kazettát teszek. Elmondta életét, édesapja minden tanítását. Énekelt, rikoltott,

⁹ Bronislaw Malinowski számolt le a mágia–vallás–tudomány fejlődésvonallal. E tudatformák egymással párhuzamosan élnek, mert eltérő funkciókat vállalnak fel (MALINOWSKI, 1925/1948).

¹⁰ A párhuzamos különidejűség elve a 20. századi antropológiai gondolkodás gondolata (KASCHUBA, 1999/2004, 151–152.).

kántált. Éveken keresztül mindent meghallgattam, amit tudott. Tanulságosabb volt viszont az, amit a tudása eredetéről és sorsáról mondott. A családban három házasságból származó 10 gyermek nőtt fel. A szülők megtanították őket mindenre, amit az életben tudni kell. Kocsis Jánost csupán írni és olvasni nem; igaz, testvérei is az iskolában sajátították el a betűvetést. Kocsis Jánostól érttettem meg, hogy a tudás hogyan szerveződik rendszerbe. Tudta, hogy mit kell megtanulnia az anyjától, mit az apjától, mit kell megtanulnia a fiúnak, mit a leánynak. Tudta mindazt, amit a Mezőségen élő növényekről és állatokról, életterének útjairól, ösvényeiről, dombjairól, bozótjairól tudni kell, valamint a télről és a nyárról. Tudta, minek mikor van az ideje. Tudásának minden eleme emlékeztette arra, hogy kitől és mikor tanulta, mikor alkalmazta. Egy alkalommal, októberi-novemberi időszakban visszautasította a prikulicsról való beszélgetést, mert az a prikulicsjárás ideje volt, s félt, hogy következménye lesz, ha emlegetjük.

A tudását maga is szüleihez hasonlóan próbálta érvényesíteni. Mindaddig, amíg a világ váratlanul megváltozott, s ő a tanyáról, az útelágazás közeléből a faluba költözött, s ott elmagányosodott, mert tudására már nem volt szükség. Munkahelyén, a 12 000 munkást foglalkoztató gyárban ebédszünetben még köréje gyűltek a mesét kedvelő munkatársai, iskola előtti korukban a gyermekei is szívesen hallgatták. Ezután azonban már csupán belém, a kutatóba kapaszkodott. Én meg öbelé. Amikor gyűjteni kezdtem, azt hitte, magam is azon elvek alapján akarok élni, mint ő. Amikor fiatalon az intim élet mágiájáról kérdeztem, érdeklődésemet félreértve tanácsokkal látott el. Később már mint egyetemet végzett, tanárkodó felnőttek beszélt hiteről és élete tragédiájáról, legkisebb gyermeke gyógyíthatatlan betegségéről. Már ő várt tőlem véleményt, tanácsot.

Tanulmányt írtam hiedelemrepertoárja genealógiai és autobiografikus funkciójáról: milyen rontásesetek, transzcendens lényekkel való találkozások estek meg családjában és az ő életében, ismeretségi körében, milyen mágikus cselekvéstechnikákról van tudomása, és közülük mit alkalmaztak a családban. Majd tudásának eredetét, szerkezetét, jellegét és funkcióit összehasonlítottam 1958-ban született lánya hiedelemtudásával. Egyértelművé vált, hogy Kocsis Jánosnak nem rendezett történetrepertoárja volt. A történetek mindössze az én gyűjteményemben kerültek egymás mellé. Minden történetében világának tárgyai, állatai, növényei és személyei fordultak elő. S alkalmam volt azt is megtapasztalni, hogy a történettípus változatai valóban az aktuális beszédhelyzethez igazodtak hozzá, a megszólalás funkciója függvényében. Életkorából kifolyólag Kocsis János helyekhez, helyzetekhez és személyekhez kötötte a hiedelmeket: tudása narratív természetű. Lánya ezzel szemben a kutatás idején

a hiedelmeket csak ritkán illesztette epikus struktúrába: tudása gyakorlati jellegű volt.

A tanulmány másik következtetése az volt, hogy az az életforma és az a természeti környezet, amelybe hiedelemtudása organikusan illeszkedett, radikálisan megváltozott. A rendszeres gyaloglás és a szekerezés, az állatlegeltetés következtében 20–30 km² körzetben ismerte a földcsuszamlások, a bozótok helyét, patakok folyását, mint a mitikus lények tartózkodási és akcióterét, a gyógyításban használható növényeket és apróállatokat, ismerte a természet nyári és téli, nappali és éjjeli természetét, hangjait, fényeit, illatait. Ő maga és családja a földek kollektivizálását követően jutott saját háztájijához, s ugyanakkor a kollektivizálás gyökeresen megváltoztatta a természeti környezetét: a vegyszerhasználat miatt állatok, növények tűntek el, földeket csapoltak le és teraszosítottak, parcellákat szántottak egybe, egész határrészek tértek át a monokultúrára. Ezt követően, valamint a közlekedés modernizálódása miatt (sebesség, zárt utastér) a természet megszűnt ismertnek és élményforrásnak lenni. Környezetében kötelezővé vált a beiskolázás, általánossá a rádió, a televízió, a mozi követése. Míg a tanyán, útelágazásban élve, naponta 10+10 km-t gyalogolva mintegy tíz falu gyalogos, szekerező és buszra váró lakosaitól rendszeresen értesültek a rutin- és különleges eseményekről, a faluban elszigetelődött.¹¹ A vele való beszélgetéseim története azt is jelezte, hogy milyen sorsra jutott a narratív kultúra és a mesélő ember. Illetve, hogyan számolódott fel, változott meg a történetekben megjelenített világ, a történetek hogyan veszítették el küldő referenciájukat, életvezetési funkciójukat.

Következtetések: anomáliák és kontextusok

Thomas Kuhn anomáliának nevezi azt a helyzetet, amikor a kutatás eredményei nem fedik le a kutatott valóságot. Az anomália huzamos megmaradása a kutatás, a tudomány válságát, a problémamegoldás csődjét váltja ki. A válságot a kutatás szemléletének és módszereinek megváltoztatása oldja meg (KUHN, 2000, 63–99.). Ugyanezt a helyzetet a szociálpszichológia a kognitív disszonancia fogalmával nevezi meg: ebben az esetben nem a tudomány és a külső világ referenciája, hanem az ember által képviselt és az életben érvényesülő értékrend kerül ellentmondásba (FESTINGER, 1957). A történetek képesek arra, hogy a disszonanciát megjelenítsék, ugyanakkor a kognitív disszonancia kihat

¹¹ Kocsis János (1932–2005) három tanulmány és egy kötet főszereplője: KESZEG, 1991, 2003, 2003a, 2012. Halála után nekrológban emlékeztem meg róla: KESZEG, 2006.

a történetek státusára, megítélésére. A kognitív disszonancia az egyik oka a történetek és a történetek népszerűsége változásának. A hosszas beszélgetések során sikerült megértenem, hogy miért megalapozatlan a tudománynak és a vallásnak az a reménye, hogy a hiedelem kiiktatható a világértelmezésből. Valamint azt, hogy a szöveg- és típusközpontú kutatáson túl a beszélés vizsgálatával magyarázhatók meg a radikális változások és e változások következményei.

Megváltozott a beszélő ember természete: részben bizalmatlanabb lett az idegenekkel szemben, részben pedig az elmagányosodás miatt könnyebben szóra bírható. A hiedelemtörténetek az egyén és a közösség intim, privát világához kapcsolódnak, következésképpen az erről való beszélést különböző erkölcsi szabályok és egyéni döntések szabályozzák. A kollektivizálást és az oktatás kötelezővé válását, a pályaválasztásnak a családi modelltől való eltávolodását követően meglazult a generációk közötti kapcsolattartás, gyengült a nemzeti emlékezet, csökkent a lokális kultúra szerepe. Az iskolai tudásszerzés, a médiafogyasztás leépítette a hagyományátvételt. A hagyományörzésre való berendezkedés szelektálta, megszerkesztette és kimerevítette az átadandó repertoárt. Megváltozott az a természeti táj, az a fizikai világ, amelyre a hiedelemrendszer ráépült, amelyet értelmezett és gondozott. Az egészségi állapot, a személyközi kapcsolatok értelmezése és gondozása, a természeti jelenségek értelmezése különböző intézmények kezébe került. Radikálisan változott maga az ember, az életforma, az életvezetés. Megváltozott a hiedelemről való beszélés funkciója: bizonyos mértékben még alakítja a világot, de ugyanilyen mértékben kuriózumokat jelenít meg.

Helyzetorientált beszédhelyzet: az alkalmi társalgás

Úgy emlékszem, hogy nem Thomas Kuhn tudatosította bennem, hogy a kutatásnak kerülnie kell az anomáliák termelését és éltetését. Könyvét olvasva csupán tudatosodott bennem, hogy ettől valójában én is tartózkodom.

Évtizedek óta naponta két alkalommal töltök 45-45 percet ismeretlen emberek társaságában. Fiatalok és idősek, férfiak és nők, iskolások, egyetemisták, tanárok, hivatalnokok, munkások, románok és magyarok, alkalmi felállásban, egymást váltogatva. Egyetlen közös szándékuk van: eljutni a megyeközpontba, majd onnan hazajutni. A két pont közötti út számukra a non-lieu. A turizmussal szemben az utazás ebben az esetben nem cél, hanem kényszercselekvés, amelyen túllenni akarnak. Amikor utaznak, kilépnek a társadalmi kontextusukból:

felfüggesztik nevüket, szerepüket, státusukat.¹² Általában nem ismerik és nem is akarják számon tartani egymást, nem kívánnak ismeretséget kötni, azaz beágyazódni egymás szociális hálójába. Ennek ellenére ebben a sajátos helyzetben is beszélgetést kezdeményeznek, s bizonyos mértékben általában mindenki részt vesz benne.

A korábban említett beszélőközösségek olyan személyekből szerveződnek, akik ugyanabban a világban élnek, ismerik a kommunikáció kódját, az interakció forgatókönyvét, akik a beszélgetéssel megoldanak egy helyzetet, információt cserélnek vagy dolgoznak fel. S ehhez vagy az a feltétel szükséges, hogy ismerjék vagy megismerjék a beszélgetés által megidézett mögöttes világot, a beszélgetésben érvényesített beleértési tartományokat, vagy az a szándék, hogy a beszélgetésben megszülető konszenzusokat a továbbiakban számon tartsák és érvényesítsék.

Ez a helyzet viszont más, s ezért érvényes a kérdés: tudnak-e beszélgetni, és miről beszélget(het)nek az egymást nem ismerő emberek? Bahtyin szerint a világ és az élet legáltalánosabb, stabil és konstans elemeiről, arról, ami két idegen személy számára is evidens és közös. Például – buszmegállóban várakozva – az időjárásról.

Beszédesemények, beszéd témák: példák

Bármennyit töprengök, nem tudok olyan témát megnevezni, amiről ne esett volna szó utazás közben.

2008. október 1-jén ködös, hideg, őszi eső volt, olyan idő, amikor az ember szívesen kapaszkodik baráti szavakba. Talán a sofőr is ezt érezte, amikor megállt. Ketten szálltunk be, a kocsit elindult. Kolozsvár szélén jártunk, amikor útitársunk felzokogott. 61 éves asszony volt, Torda melletti faluból. Városi munkahelyről vonult nyugdíjba. Gyermekei kirepültek a házból. Életében és környezetében évek óta olyan boldog nyugalom honolt, amelyet csupán elképzelni lehet. A kórházból jött, szervezetében aznap azonosították a rákot. A rosszindulatú daganatot, ahogy mondani szokták. Mit lehet egy idegen, újdonsült halálraítéltnek mondani? Azt, hogy mindenkire ez vár, hogy örülni kell a hátralévő időnek, s hogy talán van Isten. A fiatal sofőr is jó szándékúan állt elő a maga betegségével.

2013. június 20. A taxi kolozsvári virágárosoknak szállított Tordára érkezett árut. A sofőr 50 körüli, korábban gyárban dolgozott Kolozsvárt.

¹² A kontextualizált individuum a francia szociológia terminusa: BOUDON, 1979. Jelentése: az egyén az interakciókban társadalmi szerepéből kifolyólag cselekszik.

A pusztaszentmártoni tavak körül tört ki, patetikusan. Milyen szép ország a miénk, mennyi az érték benne: erdő, olaj, só, termálvíz, hegyek, tenger. S mindezt elherdálták. Egy olasz vállalkozónak dolgozott négy évig. Ő mondta, hogy Románia nem becsüli meg azt, amit készen kapott. Az olaszok a sziklán is paradicsomot termesztenek. A krumplit a lengyelektől vesszük, a virágot a hollandoktól, a veteményt a törököktől. Az inkompetencia és a korrupció vezetett ide. A politikusok elfogadták azt, hogy Románia Európa piaca legyen.

2017. január 12. A MedCenter laboratórium szolgálati kocsija állt meg Kolozsvárt, egyedül szálltam be. 40 év felé közelített a sofőr. Ő telefonált, én átnéztem egy könyvet. A Felek után mindketten „felszabadulunk”. A rádió indította el a beszélgetést. A tegnap enyhe hóhullás volt. Az interaktív műsorban egy szatmári telefonáló tréfásan mondta, hogy évek után először havazott a városban. Ő arra kéri a hatóságokat, hogy ne nyúljanak az utcákra telepedett félcentis hóhoz. Örülni akarnak annak, hogy újra havat láthatnak.

A sofőr ehhez kapcsolódva indított. Az utóbbi napok meteorológiai helyzetének oppozícióját tette szóvá. Dél-Kelet-Románia a bőséges havazás következményeivel küszködik, Erdélyben a havat igényeljük. „Barátai” vannak a hóeltakarításnál. A Borgói-hágó környékén hetes szolgálatot teljesítenek sürgősségi rezsimben, amit jobban fizetnek. Örülnek, ha hullni kezd a hó. Egy kávézóban megvárják, hogy a bőséges havazás miatt elakadjon a forgalom, utána mennek ki az útra. Az elakadt teherszállító kocsik határidőre szállítanak. Mindegyik sofőr mentőövként kapaszkodik az előbukkanó mentőalakulatba, szívesen hoznak anyagi áldozatot is. S így a „barátok” a sürgősségi hét alatt 2–3 fizetéssel felérő köszönet-honoráriumot is begyűjtnek. A megemelt fizetés mellett.

2007. szeptember 20. Szolgálati kocsijára vett fel egy 40 körüli férfi. A Tordai úton behajtott egy mellékutcába, két kollégáját megkeresni. Az udvart gránitkővel rakták ki, ami a város utcáin divatosná vált, s a „hulladékból” a vállalati igazgatóknak is jutott. – A főnök házáat finalizáljuk – így indult a beszámoló, s a vezetői visszaélések személyes tapasztalatainak regiszterét nyitotta meg. Szerbiában nevelkedett, a jobb élet reményében költözött Kolozsvárra. Családot alapított, megtanulta a román nyelvet, a romániai szabályokat. A nyelvbe bele-belevét, a törvények kívülről való megítéléséhez máig jogot érez. 1999. december 16–17-én az erdészeti vállalat részéről 280 karácsonyfát szállított le Bukarestbe, felelős beosztású személyeknek. A csemeték mindenikén a címzett neve szerepelt. S mellette sajt és pálinka. A vállalat ajándéka. Iskoláskorú gyermekét Kolozsvárt központi iskolába kívánta íratni. A beiratkozás megtörtént, ám napokkal később az igazgatónő behívatta: nem felelnek meg a felvétel követelményeinek. A család jobbnak látta visszaköltöztetni a gyereket a negyed-

beli iskolába, s angoltanárt, magántanárt fogadtak mellé. A pénzét a gyermek előrehaladásába fekteti, nem az iskolát támogatja vele.

2011. szeptember 25. Gondolataimmal voltam elfoglalva, nem észleltem a beszélgetés kezdetét. A Felekről ereszkedve az anyósülésre ült nő valamiért kijelentette, hogy már lánykorában azért imádkozott Istenhez, hogy kicsapongó és iszákos ne legyen. Innen indult kettejük között az a beszélgetés, amit rólam, a hátsó ülés utasáról tudomást nem véve folytattak. A vezető 50–60 közötti férfi, utasa 63 éves nő volt.

– És nem is csalta meg soha a férjét? – kérdezte higgadtan, a kíváncsiszkodás látható szándéka nélkül a férfi.

Nem, pedig a sok kiszállás idején bőven lett volna alkalma. Egész életében az volt az elve, hogy a bűnéért mindenkinek meg kell fizetni.

– Ami örömet okoz, amit az ember szeretetből tesz, az nem bűn – jegyezte meg (most is higgadtan) a férfi.

A nő folytatta: pedig a férje sokszor volt hűtlen hozzá. A szomszédasszonyal is megcsalta. Éjjel kettőkor ment át hozzá, s mikor visszatért, azt mondta, egy pohár bort fogyasztott a szomszédal. – Neki kell elszámolnia ezért – zárta le a történetet az asszony. Korán is érte a halál. 56 évesen alkoholmérgezésben hunyt el.

A pusztaszentmártoni tavaknál jártunk, közlekedési rendőrök álltak az út szélén. – Pénzre vadásznak – állapították meg mindketten. Az asszony rendőr-történetet adott elő. Egy rendőr egy alkalommal igazságtalanul rótt ki büntetést a férjére. Ő átkot mondott a szemébe: a pénzt gyógyszerre költse, s kocsijának mind a négy kereke hasadjon ki. Fél év múlva találkoztak újra. – Megismer? – kérdezte a rendőr. Bevallotta, hogy az átkot követően kisgyermekét 42 fokos lázban találta, s másnap reggel kocsijának mind a négy kerekét kihatíva. Felhagyott a rendőri szolgálattal.

2016. május 28. Négyen ültünk a kocsiban. A sofőr 40 év körüli férfi, mellette 65 év körüli utas. Nagyenyeden vette fel, távoli ismerősök. Már benne jártak a beszélgetésben. Az utas a lakodalomról beszélt, hogy ha van kedve, ha nincs az embernek, el kell menni, ha azt akarja, hogy majd viszonzózzák. A meghívottnak határozottan kell választ adniuk. A fiatalok családjának nem az a kár, ha elutasítják a meghívást, hanem az, ha elfogadják, és végül nem vesznek részt. A sofőr vette át a szót. A rokonságában ma lakodalomra kerül sor, s ők is elfogadták a meghívást. Az édesapja azonban váratlanul meghalt, s a megemlékezést (*părăstas*) másnap kellett volna tartani. Emiatt azonban a lakodalomból 16 személy kimaradt volna. Ezért engedélyt kért a paptól, hogy a megemlékezést korábban megtartsák. A *părăstas* valójában a haláleset 40. napján kellene tartani. Nagyon fontos, mert a halott lelke addig itt bolyong (*bântuie*), s a *părăstas* teszi

lehetővé, hogy elinduljon a túlvilág felé (*dezlegare*). A pap azt mondta, hogy ilyen esetben néhány nappal korábban is meg lehet tartani a megemlékezést. Jobb korábban megtartani, mint a 40 nap után. A szertartásnak a 40 napon túli tartása a halott lelkének árt. S minthogy a tanács alapján a megemlékezést megtartották, elmehetnek a mai lakodalomba. Fekete gyászruhában (*doliu negru*) vesznek részt a lakodalomban, s addig maradnak, amíg a menyasszonypénzt összegyűjtik, s utána távoznak. A mellettem ülő férfi élénken érdeklődött, minthogy az ő családja is megemlékezési szertartásra készül.

Következtetések: az én megjelenítése a társalgásban

A fenti beszédhelyzetben megszólaló személyek számára a beszédhelyzet lehetővé teszi mind a hallgatást, mind a megszólalást. Ha a megszólalást választják, maguk döntenek el, milyen lesz a társalgáshoz való hozzájárulásuk: kezdeményezik, esetleg irányítják is a beszélgetést, érzelmet nyilvánítanak ki, információt közölnek, álláspontot fejtenek ki. A példaként választott beszélgetésekben ugyanaz az alaphelyzet ismétlődik: a társalgás mindegyik résztvevője az *utas mint idegen*. A beszélőnek nem kell tisztázni a kilétét, nem kell azonosítani a narratív valóság mögött álló külső referenciát, az elmondottaknak a beszédhelyzeten kívül nincs következményük. A társalgás ebben az esetben dekontextualizáció. Nem kontextualizálja sem az egyéneket, sem az elhangzottakat.

Ezekben a beszélgetésekben – ha csak megtehetem – nem veszek részt. A beszédhelyzetben azonban akarva-akaratlanul benne vagyok, s ezzel útitársaim számolnak is: hallgató, pontosabban, mivel nem címzettje vagyok a beszélgetésnek, kihallgató vagyok.¹³ A kutató mint kihallgató ebben az esetben más – de nem kevésbé fontos – kutatási prioritást állít fel. Egy mobilis társadalom társalgási hajlandóságát és stratégiáit követi. Ebben a sajátos kontextusban feltárnak a szociális távolságok és szimpátiák, a távolságok érvényesítésének és áthidalásának technikái, a társalgásvezetés stratégiái. A rögtönzött beszélgetések a mindennapi életnek az egyének által érzékelt aktualitásait, az aktualitások megjelenítésének diszkurzív formáit, az aktualitások által mobilizált érzelmi reakciókat és érvelési logikákat teszik követhető. A kérdés az, hogy mi minden kerülhet szóba két, egymást nem ismerő személy között, azaz hol vannak a határok két személy között a társalgási helyzetben.

---

¹³ A beszédaktusnak a beszélő, a címzett és a hallgatók mellett negyedik résztvevője is lehet, a *kihallgató*. Amennyiben a beszélő számol a kihallgató létezésével, ez utóbbi az *ismert kihallgató*. Amennyiben a beszélő nem ismeri a kihallgatót, vagy nincs tudomása létezéséről, a kihallgató *ismeretlen kihallgató* (CLARK – CARLSON, 1997, 135.).

Ennek a beszédhelyzetnek az értelmezésében Dell Hymes neve helyett az etnometodológiát érvényesítő Erving Goffmann-t kell említeni. Amikor Goffmann figyelme tárgyává az egyént, az egyéni performancia vizsgálatát választotta, a kommunikáció vizsgálatának kereteit beszűkítette. Kiindulópontja az a gondolat, hogy az egyén kommunikációja társadalmi jellegű: kommunikációjával hozzájárul a társadalom működéséhez, s ugyanakkor közvetlen célja a maga elfogadtatása. Ezért a viselkedése nem forgatókönyvet, hanem stratégiát követ.¹⁴ A megközelítés sajátossága az, hogy az egyént színházi nézőpontból közelíti meg; eszerint a kommunikáció dramaturgiai elvek alapján folyik. A mindennapi élet olyan színpad, ahol az én „előadja” magát, irányítja, ellenőrzi a róla kialakuló benyomásokat. Célja az önreprezentáció és a benyomáskeltés (GOFFMANN, 1999, 11.).

Ha a szociolingvisztika (nyelv)filozófiával, szociológiával és nyelvészettel érintkező kutatásait követjük, arra vagyunk kíváncsiak, „hogyan hangoljuk össze viselkedésünket a társalgás során, milyen módon befolyásoljuk egymást, irányítunk, hízelgünk, engedelmeskedünk a társalgás keretében s annak segítségével” (PLÉH, 2012, 8.). Az elemzésekben tetten érhetők az önérvényesítés és az együttélés szabályai, ugyanis a társalgás benyúlik az intimitás területére, akár csak „a hatalom játékába”, „rejtett emberi tényezőket”, „meg sem fogalmazott hallgatolagos szabályszerűségeket” érvényesít (PLÉH, 2012, 8–12.).

Amennyiben a társalgás megjelenési formáját követjük, a szöveg szerveződését, a nyelvhasználat szabályait érjük tetten; amennyiben a társalgást mint cselekvést, akkor a társadalmi viszonyokat és hierarchiákat (PLÉH, 2012, 12.). Szövegként a társalgásnak formája, müneme van; diskurzusként pedig szereplője és megjelenési közege (PLÉH, 2012, 24–33.). A felvetődő kérdések a beszélőváltás és a megszólítás mint „beállítási rendszer” szabályai; a társalgás stratégiái és a megnyilatkozások elrendeződése; az udvariasság gesztusai; a nemi különbségek érvényesülése és sztereotípiái; a beszélgetés feszültségei és zavarai.

IRODALOM

BAHTYIN, Mihail M.

- 1985 A szó az életben és a költészetben (A szociológiai poétika alapkérdései). In: BAHTYIN, Mihail M.: *A szó az életben és a költészetben*. 5–54. Budapest, Európa Könyvkiadó. (Eredeti kiadás: 1975.)

¹⁴ E. Goffmann módszerének értelmezése: WINKIN, 2001, 109–125.

- BAXTER, Leslie – MONTGOMERY, Barbara
1996 *Relating Dialogue and Dialectics*. New York, Guilford.
- BERGER, Charles
1987 Communicating Under Uncertainty. In: ROLOFF, Michael – VILLER, Gerald (eds.): *Interpersonal Processes: New Directions in Communication Research*. 39–62. Newbury Park, Sage.
1988 Uncertainty and Information Exchange in Developing Relationships. In: DUCK, Steve (ed.): *Handbook of Personal Relationship*. 239–255. New York, Wiley.
- BOUDON, Raymond
1990 *La logique du social*. Paris, Hachette Littératures.
- CLARCK, Herbert H. – CARLSON, Thomas B.
1997 Beszédaktusok és hallgatók. In: PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. 123–166. Budapest, Osiris Kiadó. (Eredeti kiadás: 1982.)
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest, Corvina Kiadó.
- FEJŐS Zoltán
1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Esettanulmány Karancskeszi példáján I–II*. (Néprajzi Tanulmányok XXVII–XXVIII.) Budapest, Néprajzi Múzeum.
- FESTINGER, Leon
1957 *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, Stanford University Press.
- GRANOVETTER, Mark
1994 A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. 61–78. Budapest, Aula Kiadó.
- GRICE, H. Paul
1997 A társalgás logikája. In: PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. 213–227. Budapest, Osiris Kiadó. (Eredeti kiadás: 1975.)
- GRIFFIN, Em
2001 *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. [Budapest] Harmat. (Eredeti kiadás: 1991)
- KASCHUBA, Wolfgang
2004 *Bevezetés az európai etnológiába*. (Antropos.) Debrecen, Csokonai Kiadó. (Eredeti kiadás: 1999. Átdolg. kiadás: 2003.)

KESZEG Vilmos

- 1991 A hiedelemtudás szerkezete. *Erdélyi Múzeum* 53, 1–4, 122–144.
- 1993 A tartalom szerveződése a beszédshokásokban. *Korunk*, 3, 4, 8, 23–31.
- 2002 Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítékezés. In: KESZEG Vilmos: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. 28–59. Kolozsvár, KOMP-PRESS.
- 2003 Tájban élő ember: hiedelem és biográfia. In: VIGA Gyula (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. 133–150. Budapest, Archaeolingua.
- 2003a *L'intégration des superstitions dans les structures cognitives. Acta Ethnographica Hungarica* 48, 3–4, 397–420.
- 2006 Nekrológok. *Székelyföld* X, 7, 105–113.
- 2012 *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. /E emberek és kontextusok 6./

KHUN, Thomas S.

- 2000 *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Osiris Kiadó. (Eredeti kiadás: 1970.)

MALINOWSKI, Bronislaw

- 1948 Magic, Science and Religion. In: *Magic, Science and Religion and Other Essays*. (Selected, and with an Introduction by Robert REDFIELD.) 17–92. Glencoe, Illinois, The Free Press. (Orig. pub. 1925.)
- 2012 *A társalgás pszichológiája*. Budapest, Libri Kiadó.

Cs. Pócs Éva

- 1964 Zagyvarékas néphite. *Néprajzi Közlemények*, IX. 3–4.

VOIGT Vilmos

- 1978 Epikus törvények. In: KIRÁLY István (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon* II. *Cam–E*. 1165–1166. Budapest, Akadémiai Kiadó.

WINKIN, Yves

- 2001 *Anthropologie de la communication. De la théorie au terrain*. Bruxelles–Paris, De Boeck–Larcier S. A.

VILMOS KESZEG

THE STRATEGIES AND FUNCTIONS OF SPEAKING

The presentation will set forth two different methodological models. The first one follows the accepted patterns, rules of speaking. According to this, during the speech event, the aims, the attitudes and motivations of the different participating actors, as well as the thematic implications and external, factual references of the topic become evident. These observations explain why and how experiences are elaborated, shared and transmitted. This model of the speaking culture was established by Dell Hymes (the ethnography of speaking). In the second kind of speaking situation the researcher observes the communication between individuals who do not know each other, and investigates the self-representational aims and strategies of the speakers. This model follows ethnomethodological (E. Goffmann) points.